

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті розглянуто проблему демографічного старіння суспільства, наведено аналіз літератури щодо визначення віку, коли особу можна вважати людиною похилого віку; визначено основні ресурси соціальної роботи з людьми похилого віку в культурно-дозвіллевій сфері на прикладі діяльності Університету третього віку.

Ключові слова: старіння, старість, соціальна робота, похилий вік, культурно-дозвіллева діяльність, Університет третього віку.

Усі регіони світу стикаються з тим, що, починаючи з 80-х рр. ХХ ст. стрімко збільшується частка людей старших вікових груп. За міжнародною класифікацією, особою похилого віку вважається та людина, яка досягла 65 років. Таких у світі на сьогодні 629 млн, тобто майже кожна десята людина на Землі. Якщо в 2008 р. на Землі проживало близько 506 млн осіб віком 65 років і старше, то до 2040 р. їх кількість зросте до 1,3 млрд.

При цьому частка людей похилого віку в кількості світового населення зросте із 7 до 14%. А за іншими дослідженнями, цей показник стрибне за 20%. Головний геріатр України В. Чайковська звертає увагу на те, що частка людей віком 60 років і більше в усій кількості населення світу в найближчі 50 років збільшиться з 10 до 22%. До 2050 р. вперше в історії людства кількість осіб віком 60 років і більше на Землі перевищить кількість дітей віком до 14 років. Завершиться перехід від епохи високої народжуваності і високої смертності до епохи більш низьких рівнів народжуваності й смертності і, як наслідок, старіння населення [1, с. 2]. У ХХІ ст. старіння населення буде впливати на суспільство та вимагати від директивних органів усе більшої уваги до цього процесу. Актуальність дослідження проблеми активізації потенціалу людей похилого віку не викликає сумнівів як частина соціальної політики держави, поряд із забезпеченням фінансової життєздатності пенсійних систем, покриття витрат на системи охорони здоров'я і всебічного залучення потенціалу людей літнього віку як активних учасників процесу громадського розвитку. Тому в цих умовах дозвілля розглядається як один з важливих засобів реалізації сутнісних сил людини, як самоцінна суспільна сфера, спрямована на задоволення різноманітних потреб, на відновлення й розвиток фізичних, психоемоційних, інтелектуальних сил людини, на самореалізацію її потенціалу.

Мета статті – розглянути проблему демографічного старіння суспільства, визначити ресурси та багатогранний потенціал соціальної роботи з людьми похилого віку в культурно-дозвіллевій сфері на прикладі діяльності Університету третього віку.

Проблеми особливостей життя людей похилого віку, етапів та стратегій старіння, старості розглядаються дослідниками під різними кутами зору: психіатричний та психофізіологічний аспекти геронтології та геріатрії (Є. Авербух, Б. Греков, Я. Калин, Г. Лапіс, В. Фролькіс, Н. Шахматов

та ін.), психологічні особливості розвитку особистості в похилому віці (Л. Анциферова, К. Аримбаєва, З. Бутуєва, Г. Вайзер, М. Єрмолаєва, О. Краснова та ін.), соціальна допомога, підтримка та захист людей похилого віку (І. Андрєєва, О. Бугрова, Т. Василькова, В. Васильчиков, А. Капська, А. Мудрик, О. Холостова та ін.), соціальна геронтологія (А. Айріян, В. Альперович, Б. Брєєв, В. Чайковська та ін.). Втім, соціально-педагогічна проблема організації культурно-дозвілєвої діяльності та продовження освіти людей похилого віку практично не розкрита дослідниками, незважаючи на те, що саме культурно-дозвілєва діяльність є чи не єдиною формою реалізації принципу активності й розвитку в старості.

При цьому фахівці наголошують, що тенденція, яка спостерігається зараз, може привести до якісних економічних і соціальних змін на всіх рівнях суспільства: від структури сім'ї до системи пенсійного забезпечення. Це зумовлено тим, що нині з 25 країн світу із найстарішим населенням 23 розташовані в Європі. За прогнозами, до 2040 р. кожен четвертий єропеєць буде доросліше 65 років, а кожен сьомий – старше 75 років. Статистичні дані більшості країн, у тому числі й України, свідчать про те, що стрімко зростає частка людей пенсійного віку. За величиною частки осіб віком 65 років і більше в загальній структурі населення на початку ХХІ ст. Україна посідає 11-те місце у світі. Демографічна ситуація в Україні дає підстави зарахувати її до “старих” країн планети.

Безумовно, старість – чи не найтяжчий період у житті людини, як з фізичної, так і з психологічної точки зору. Люди похилого віку потребують підтримки більш молодих, працездатних членів суспільства, тому що не в змозі задовольняти всі свої потреби самостійно. Демографічне постаріння потребує від суспільства все більших витрат фінансових та інших матеріальних ресурсів на обслуговування цієї вікової категорії людей. Вирішення проблем, пов'язаних з комплексом організації культурно-дозвілєвої діяльності та соціального забезпечення людей похилого віку, суспільство також має взяти на себе. “Соціальна політика держави щодо цієї вікової групи відображає сутність будь-якої держави” [2, с. 127].

Як правило, з виходом на пенсію різко знижується рівень доходів, зменшуються фізичні та духовні сили, а вільного часу стає більше (близько 8 годин на день). Втім, несприятливі умови і низька якість життя в сукупності з низькими доходами змушують пенсіонерів турбуватися, в першу чергу, про задоволення повсякденних потреб, а духовні, культурні потреби відсуваються на другий план. Усе це значною мірою зумовлює їхнє незадоволення життям. Проте нагромаджений досвід та професійна майстерність людей похилого віку посилюють усвідомлення власної суспільної значущості, потребу у визнанні, високому статусі, повазі з боку оточення. Організація культурно-дозвілєвої та просвітницької діяльності для людей похилого віку допомагає за певних умов зберегти віру в свої сили, наповнює життя змістом і сенсом.

Усі моделі дозвілля виконують такі функції: фізіологічну, психологічну, пізнавальну, естетичну, комунікативну та компенсаторно-творчу. При

цьому, узагальнюючи, зазвичай виділяють найголовніші функції: рекреації, розваги, фізичного та духовного розвитку особистості [3].

Проблеми організації вільного часу людей похилого віку та реалізації їх рекреаційно-розвивального потенціалу є актуальними сьогодні для багатьох розвинутих країн світу. Першим, хто визначив компенсаційну функцію дозвілля й дозвіллевої діяльності, функцію суб'єктивної свободи проти вторгнення соціального оточення, був Д. Рісмен. На його думку, вільний час надає зовнішньо детермінованому типу можливість повернутися до самого себе, стає джерелом його індивідуалізації й автономізації. Багато західних дослідників розглядають вільний час як засіб компенсації дійсності. До них належать французькі теоретики сюрреалізму (Ж. Батай, Р. Кейса), неофрейдисти (Г. Маркузе, В. Райх, Е. Фромм), американські соціологи (М. Ловенштейн, Е. Мейо, М. Мід), сучасні французькі соціологи (Ж. Дюмазедьє, Каплан, А. Лефевр, А. Моль, А. Турен). “Реабілітація” старості, здолання колишньої недооцінки життя в похилому віці, застарілих стереотипів сприйняття старих людей є сьогодні важливим завданням для суспільства в цілому і культурно-дозвіллевої сфери зокрема.

Наприклад, на Заході велика увага приділяється теоретичній та практичній стороні проблеми організації дозвілля. Згідно із сучасною концепцією, на Заході під дозвіллям розуміють таку сукупність занять, яким особистість може віддаватися добровільно, щоб відпочивати, розважатися, розвивати свою інформованість або культурний рівень, свою добровільну участь у соціально-культурній творчості, при цьому бути вільною від виконання своїх громадянських, професійних або сімейних обов'язків [3, с. 146].

У соціальній педагогіці [4, с. 329] наголошено на вирішенні різних груп завдань при роботі з людьми похилого віку. По-перше, це природно-культурні завдання – збереження життєвої активності й здорового способу життя. По-друге, соціально-культурні завдання – це збереження й переорієнтація соціальної активності та пізнавальних інтересів, знаходження форм участі в житті оточуючих. По-третє, соціально-психологічні завдання – це активізація почуття задоволення досягненнями та прожитим життям, почуття виконаного обов'язку, самоповаги, знаходження доступних способів самореалізації.

Проблема соціальної самотності посилює в людей похилого віку почуття соціальної незахищеності та знехтування. Відбувається значне зрушення контактів і кола спілкування, порушення стійких соціальних зв'язків; виникає проблема культурної відчуженості. Іноді трагедія людини починається з того, що вона свою відчужену природу сприймає як звичайну, істотну для людської природи. Так простіше жити і не думати про власну біду. Тут доречно згадати ідею Е. Фромма про первинно суперечливу природу людини. Бо основи “людського” закладені не в її особливій специфічній природі, а в умовах існування в навколишньому середовищі, у можливостях перетворювати його. Дослідники відзначають той факт, що культурно-дозвіллевий потенціал пенсіонерів перевищує їх дозвіллеву

кваліфікацію. Вибір видів активності неоднаковий і визначається соціальною належністю, рівнем культури, фінансовими можливостями, фізичним та психоемоційним станом, зручністю розташування закладів культури й багатьма іншими факторами.

Старість, на думку французького дослідника в галузі соціології вільного часу Ж. Дюмазедьє, “не повинна віднині зводитись до пасивного чекання смерті у спальні” [5, с. 90]. Вирішення проблеми адаптації до старіння бачиться, перш за все, в активному залученні літніх людей у процеси спілкування. Вважається, що соціальна взаємодія й підтримка інших необхідні для душевного здоров'я людей похилого віку, але мають підкріплюватися створенням певного середовища.

Вбачаємо, що велике значення у створенні цього середовища та забезпеченні активного ставлення до життя після виходу на пенсію в країнах Східної Європи мають університети третього віку. Наприклад, у Франції їх кількість перевищила 70. Слід зазначити, що в Україні вперше такі структури були започатковані Інститутом геронтології, розроблені спеціальні програми навчання за різними напрямками. Останніми роками розвиток мережі Університетів третього віку отримав подальший поштовх завдяки підтримці цього напрямку проектами Фонду народонаселення ООН та Урядом України. Відкриті Університети третього віку функціонують майже у всіх обласних центрах країни: при центрах соціального захисту, клубах та вищих навчальних закладах.

Школи та університети третього віку, які включають організацію просвітницьких та навчальних курсів з різних напрямів, творчих майстерень, тренінгових занять, курсове навчання за різними програмами та культурно-дозвіллевій форми творчої діяльності – це нові в Україні форми роботи з людьми похилого віку. Вони спрямовані на активізацію їхньої соціальної та інтелектуальної діяльності, розвиток здібностей і поширення можливості якомога довше не тільки зберігати фізичне та моральне благополуччя, а й сприяти розвитку творчих здібностей, комунікативних навичок, інтелектуальних інтересів.

У дослідженнях, які проводилися на базі університету третього віку при Дніпропетровському університеті ім. А. Нобеля, брали участь 257 осіб віком від 59 до 78 років, які навчаються на економічному та гуманітарному напрямах і беруть участь у культурно-дозвіллевій діяльності. Результати досліджень свідчать про те, що завдяки участі в освітянській та культурно-дозвіллевій діяльності, 95% досліджуваних перемогли почуття самотності та відчуженості й отримали змістовне спілкування. Інформація, яку слухачі Університету третього віку отримують на заняттях, стає предметом для спілкування з близькими та оточуючими, спонукає ділитися враженнями, стає предметом дискусій, дає людям похилого віку змогу почувати себе впевнено в новому економічному, політичному, інформаційному та соціальному просторі. Взаємодія в культурно-дозвіллевій діяльності дала 90% осіб можливість розширити коло знайомих та однодумців, відчути емоційну єдність, підвищення настрою, поліпшення самопочуття, життєвого то-

нусу та подолати відчуття апатії, порожнечі та похмурих думок. Майже всі слухачі (98%) відзначають задоволення інтелектуальних потреб, підвищення розумової активності, розвиток пам'яті та інтелектуальних здібностей, розширення пізнавальних інтересів, поглиблення знань про суспільство, активізацію самостійної пізнавальної діяльності. У нотатках слухачі вказують на появу бажання спілкуватися, освоювати різні види народної творчості, вивчати історію своєї родини, краю та країни, історію різних релігій, країн, відвідувати музеї, виставки й театри; 56% завдяки освоєнню роботи на комп'ютері знайомляться з інформацією та постійно спілкуються через Інтернет. Дуже важливим ми вважаємо те, що 92% слухачів Університету третього віку відзначають підвищення активного та змістовного ставлення до життя, відчуття зв'язку поколінь, духовної самореалізації, соціальної значущості, розкриття творчого потенціалу. Це свідчить про те, що у процесі дозвіллевого залучення людей похилого віку до духовних цінностей відбувається цілеспрямований розвиток основних особистісних потенціалів: пізнавального, ціннісно-орієнтаційного, творчого, комунікативного [6]. Тобто такі функції культурно-дозвілєвої діяльності, як розвивальна, інформаційно-просвітницька, комунікативна, культурно-творча, рекреаційно-оздоровча, зберігають свою актуальність у змісті культурно-дозвілєвих програм для людей похилого віку.

Вища освіта, яку здобувають люди похилого віку, свідчить про особливу важливість цього нового соціокультурного феномену – потреби людей похилого віку в підвищенні свого інтелектуального рівня. Саморозвиток через освіту втратив момент професійної необхідності, став для людей похилого віку задоволенням [7, с. 30]. При цьому важливо зауважити, що здобуття освіти в Університеті третього віку є абсолютно добровільним та безкоштовним. Тобто ми спостерігаємо зростання активності самих пенсіонерів, які відмовляються сприймати старість як пасивне очікування згасання і смерті. Ця активність виявляється також у тому, що вони за власним бажанням починають спілкуватися, розширювати коло своїх друзів, включатися в активну пізнавальну та творчу діяльність не тільки під час відвідування Університету третього віку, а й поза його межами, у своєму особистісному житті.

Висновки. Спеціалісти із соціальної роботи доходять висновку щодо необхідності створення комплексних спеціалізованих програм розвитку змістовного дозвілля для людей похилого віку з урахуванням міжнародного та вітчизняного досвіду. Однією з таких перспективних програм є Університет третього віку, у якому організовано здійснення не тільки освітньої програми, а й різноманітну культурно-дозвілєву діяльність, що дає змогу вирішувати питання змістовного дозвілля та подальшого активного розвитку людини похилого віку. Університети третього віку спрямовані на активізацію соціальної та інтелектуальної діяльності людей похилого віку, розвиток здібностей і поширення можливості якомога довше не тільки зберігати фізичне та моральне благополуччя, а й сприяти розвитку творчих здібностей, комунікативних навичок, інтелектуальних інтересів. Тобто такі

функції культурно-дозвіллевої діяльності, як розвивальна, інформаційно-просвітницька, комунікативна, культурно-творча, рекреаційно-оздоровча, зберігають свою актуальність у змісті культурно-дозвіллевих програм для людей похилого віку.

Результати досліджень на базі Університету третього віку доводять, що організація культурно-дозвіллевої та просвітницької діяльності для людей похилого віку допомагає їм зберегти віру у свої сили, наповнює життя змістом і сенсом.

Список використаної літератури

1. Чайковська В.В. Старіюче суспільство України: запити та рішення / В.В. Чайковська // Проблемы старения и долголетия. – 2011. – Т. 20. – № 2. – С. 246–251.
2. Холостова Е.И. Пожилой человек в обществе / Е.И. Холостова. – М., 2005. – Ч. 1, 2. – 296 с.
3. Кротова Ю. Педагогика досуга в англоязычных странах / Ю. Кротова. – СПб., 1994. – 246 с.
4. Капська А.Й. Соціальна робота: технологічний аспект : навч. посіб. / А.Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 427 с.
5. Дюмазедье Ж. Культурная революция свободного времени : реферат книги / Ж. Дюмазедье // Культура в современном мире: опыт, проблемы, решения : инф. сб. – М., 1991. – Вып. 2. – 92 с.
6. Стрельцов Ю.А. Социально-культурная деятельность на современном этапе: тенденции и перспективы развития / Ю.А. Стрельцов // Культурология: новые подходы : альманах-ежегодник. – М. : МГУК, 1998. – № 3–4. – С. 68.
7. Дуликов В.З. Социально-культурная работа за рубежом : учеб. пособ. / В.З. Дуликов. – М. : МГУКИ, 2003. – 156 с.

Лифарева Н.В. Социально-педагогический потенциал культурно-досуговой деятельности людей пожилого возраста

В статье рассмотрена проблема демографического старения общества, приведен анализ литературы по поводу определения возраста, когда человека можно считать человеком пожилого возраста; определены основные ресурсы социальной работы с людьми пожилого возраста в культурно-досуговой сфере на примере деятельности Университета третьего возраста.

Ключевые слова: старение, старость, социальная работа, пожилой возраст, культурно-досуговая деятельность, Университет третьего возраста.

Lifarieva N. Socio-pedagogical potential of cultural and leisure activities of older people

The article considers the problem of the society's demographic aging and contains the analyses of the literature devoted to the definition of the age when a human is considered to be elderly. The main resources for social work with people of elderly age in cultural and leisure sphere are determined. The University of the Third Age is given as an example.

Key words: aging, old age, social work, elderly age, cultural and leisure activities, University of the Third Age.